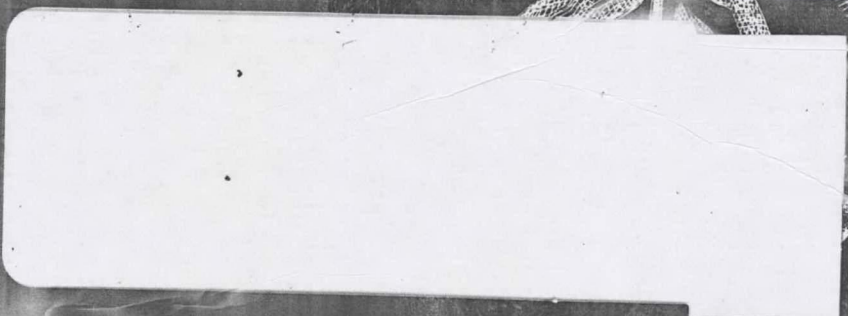
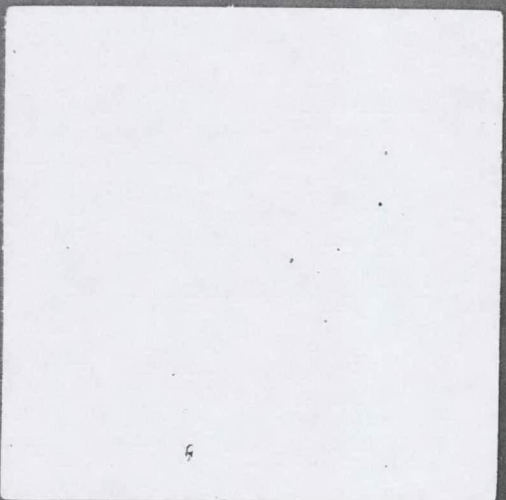

ID 282
C2
15-2-2008

datum in procedure:

16 JULI 2004

datum aanwijzing:

15 FEB. 2008

errata:

TOELICHTING

bij het besluit tot aanwijzing van
het beschermd stadsgezicht **Tempsplein e.o.**
gemeente Heerlen (Limburg)
ex artikel 35 Monumentenwet 1988

Foto: Tempsplein (2001)

HEERLEN, TEMPSPLEIN E.O.

De staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en de minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer zijn bevoegd om gezamenlijk beschermde stads- en dorpsgezichten aan te wijzen. Het rechtsgevolg van de aanwijzing is dat de gemeenteraad ter bescherming van een stads- of dorpsgezicht een bestemmingsplan, als bedoeld in de Wet op de Ruimtelijke Ordening, vast moet stellen. In die zin kan de aanwijzing tevens een stimulans betekenen voor een te voeren ruimtelijk kwaliteitsbeleid.

In totaal zijn er in Nederland meer dan 300 beschermde stads- en dorpsgezichten met een geschiedenis die teruggaat tot vóór het jaar 1850. In het kader van het Monumenten Inventarisatie Project is ook de stedenbouw uit de periode 1850-1940 landelijk geïnventariseerd. Het besluit tot aanwijzing van Tempsplein e.o. te Heerlen als beschermd stadsgezicht vloeit voort uit deze inventarisatie.

INLEIDING

Het stadsgezicht Tempsplein e.o. is gesitueerd in de gemeente Heerlen, ten zuidwesten van en onmiddellijk grenzend aan het oude stadscentrum. Het betreft een plan voor stedelijke uitbreiding naar ontwerp van de architect/stedenbouwkundige J. Stuyt uit 1913, waarin twee stadspleinen met een woon- en voorzieningenfunctie centraal staan. De uitbreiding werd gerealiseerd in een tijd dat Heerlen een snelle groei doormaakte door de ontwikkeling van de steenkoolmijnbouw.

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Steenkoolmijnbouw

De stedelijke ontwikkeling van Heerlen kwam rond 1900 op gang door de steenkoolmijnbouw.

Vanouds kende Limburg al enige steenkoolwinning in de oude abdijmijn van Rolduc, bij Kerkrade. Maar de steenkoolwinning begon in feite pas echt toen in 1899 de eerste steenkolen naar de oppervlakte werden gehaald in de mijn Oranje Nassau I te Heerlen. De ontginning van het steenkolenveld werd mogelijk gemaakt nadat de eigenaar van het Oranje Nassau-concern, de Duitse industrieel Honigmann, een methode had ontwikkeld om de moeilijke geologische omstandigheden in Limburg te overwinnen. Andere schachten volgden nu spoedig. De steenkoolwinning was in het begin een volledig buitenlandse aangelegenheid. Oranje Nassau was van een Duitse familie en de schachten Willem Sophie (Spekholzerheide 1902) en Laura (Eygelsheide 1907) waren in Belgische handen. In 1906 opende Honigmann de Oranje Nassau II bij Schaesberg. De Nederlandse staat ging zelf ook steenkool winnen, maar pas in 1909 kwam de eerste staatsmijn in productie: de Wilhelmina in Terwinsele, gevolgd door Emma in Hoensbroek (1914), Hendrik te Brunssum (1918) en Maurits in Geleen (1925). Ondertussen werden ook nog de particuliere schachten Oranje Nassau III (1917, Heerlen), Julia (1929, Eygelsheide) en Oranje Nassau IV (1929, Heerlen) in productie genomen.

Problemen van de groei

De komst van de mijnen had een grote vraag naar arbeidskrachten tot gevolg. In de gemeente Heerlen vertienvoudigde de bevolking tussen 1891 (5.000 inwoners) en 1937 (50.000 inwoners). Gemeenten als Hoensbroek, Schaesberg, Brunssum, Kerkrade, Geleen en Sittard kenden een vergelijkbare ontwikkeling. Voor een gedeelte van de nieuwkomers werden speciale wijken gebouwd: de mijnwerkerskoloniën (*kaart 2*). Tot 1920 waren het vooral de mijnbouwondernemingen zelf die deze woningen bouwden, vanaf 1911 werd die taak steeds meer overgenomen door woningbouwverenigingen, die in de meeste gevallen overigens nauwe banden onderhielden met de mijnondernemingen. Van groot belang was de oprichting van de overkoepelende woningbouwcorporatie Ons Limburg (1911) door dr. H. Poels, 'priester en aalmoezenier van den arbeid in Limburg' en fervent strijder voor de katholieke zaak. In combinatie met de door Poels in 1912 opgerichte bouwgrondmaatschappij Tijdig, gaf Ons Limburg een krachtige impuls aan de woningbouw in Limburg.

De spreiding van de nieuwe nederzettingen was niet gebaseerd op een vooropgezet plan. Pogingen daartoe zijn wel ondernomen, onder andere door Jan Stuyt (1912) en Jos Cuypers (1918), maar om politieke en financiële redenen zijn dergelijke plannen niet van de grond gekomen.

Poels en Ons Limburg hebben veel invloed gehad op de ontwikkeling van de Mijnstreek. Poels was een fervent tegenstander van het socialisme, wat volgens hem gelijk stond aan ontkerkelijking en zedelijk verval. Hij kon wat dat betreft rekenen op de steun van kerk en mijndirecties, die het leven in Limburg voor een groot deel bepaalden. Poels pleitte ook voor behoud van de Limburgse cultuur: antistedelijk en katholiek. Hij streefde dit vooral na in de nieuw te bouwen mijnkoloniën, die onder de vleugels van Ons Limburg tot stand kwamen. Critici van Poels spraken in dit verband wel over de 'arcadische utopie'.

In 1912 haalde Poels de in Amsterdam woonachtige Jan Stuyt (1868-1934) binnen als bouwkundige van Ons Limburg, met name om de arbeiderswoningbouw op zich te nemen. Stuyt bleef in Amsterdam wonen, maar richtte in Heerlen een filiaal op (het Centraal Technisch Bureau), waar zijn medewerker A. Bartels de zaken waarnam. Stuyt bleef tot 1925 bij Ons Limburg in dienst.

Daarbuiten deed Stuyt ook werk voor andere opdrachtgevers, onder andere voor de gemeente Heerlen.

Stuyt is een veelgeroemd architect, wiens denkbelden aansloten bij die van Poels. Hij was afkomstig uit de school van P. Cuypers, maar wist aan de 'katholieke' architectuur een eigen en moderne vorm te geven.

Heerlen: van dorp naar stad

Door de snelle veranderingen nam in Heerlen de behoefte toe om controle uit te oefenen op de groei. De enige mogelijkheid was een in 1894 opgestelde bouwverordening, waarin zaken als rooilijnen en dergelijke waren geregeld. Per 1 januari 1900 werd J. Seelen benoemd tot eerste gemeentearchitect van Heerlen, die onder meer moest toezien op de naleving van de bouwverordening. De Woningwet van 1901 stelde het opstellen van een goede bouwverordening voor alle gemeenten in Nederland verplicht. Bovendien schreef de wet voor dat de grote of snel groeiende gemeenten een uitbreidingsplan moesten opstellen. In 1908 werd de eerste Heerlense bouwverordening op grond van de nieuwe Woningwet vastgesteld. Ondertussen verzezen her en der in de Mijnstreek al de eerste arbeiderskoloniën. Met de groei nam ook de behoefte toe aan nieuwe wegen, winkels, kantoren en tal van voorzieningen. Om de stedelijke groei in banen te leiden, vroeg de gemeente in 1913 aan de architect Jan Stuyt en zijn medewerker Bartels om een conceptuitbreidingsplan te maken voor Heerlen.

Het uitbreidingsplan van Stuyt en Bartels was in feite niet meer dan een stratenplan, waar toekomstige bebouwing zich naar zou moeten richten. Het ontwerp omvatte een uitbreiding van Heerlen in zuidelijke richting. In noordelijke richting vond al verdichting plaats in de richting van het station. Bovendien lag daar de mijn Oranje Nassau I en het leek Stuyt wenselijk het nieuwe stadsdeel op enige afstand van de industrie te lokaliseren. Het eerste ontwerp bestond uit een stratenplan voor een lommerrijke villawijk en een zogenaamde ceintuurbaan rond de nieuwe uitbreiding. Dit plan sloot aan op de al in gang zijnde ontwikkeling in dit gebied, waar onder meer villa's voor de familie Honigmann en voor de directeur van de Staatsmijnen A.E. Dinger waren gerealiseerd. In dit plan zijn naast de Kruisstraat alleen de Mr. Poelsstraat, Nobelstraat en de Laan van Hövell van Westerflier nog herkenbaar.

De Ceintuurbaan ging niet door, mede vanwege bezwaren van de familie Honigmann, die hier veel grond bezat. Een van de zonen van de familie bewoonde de villa Beukenhorst (nu Coriovallumstraat 46-50).

Het plan werd dus verworpen en vervangen door een uitbreiding met meer stedelijke allure, en met een duidelijke publieksfunctie: naast luxe herenhuizen moesten hier ook centrale voorzieningen voor de snel groeiende bevolking een plaats krijgen.

Tempsplein, De Hesselleplein en omgeving

Mogelijk werd Stuyt voor zijn stratenplan geïnspireerd door de Engelse 'squares'. Stuyt had een studiereis gemaakt naar Engeland, waar hij op advies van Poels ook de nieuwe Garden City Letchworth had bezocht.

Centraal in het uiteindelijke stratenplan kwamen twee rechthoekige pleinen of 'squares' te liggen met aansluitende straten: het Tempsplein en het Burgemeester De Hesselleplein (voorheen Lindeplein). In feite is er nog een derde 'square' in de vorm van de rechthoekige verbreding in de Laan van Hövell tot Westerflier (zie kaart 2). De inrichting van de pleinen werd door Stuyt en Bartels aangegeven, de bebouwing van de pleinen en straten zou in een later stadium door andere architecten worden ingevuld. Alleen voor de Ambacht- en Mijschool, die de westelijke afsluiting van het De Hesselleplein vormt, had Stuyt al een ontwerp gemaakt.

De twee grootste pleinen liggen op een van west naar oost lopende as, die begint bij de ingang van de ambachtschool en eindigt op de Nobelstraat. Door de as op het Tempsplein even te laten knikken, kon Stuyt tegenover het front van de ambachtschool een tegenhanger creëren in de vorm van de (voormalige) Openbare Leeszaal (1917, Pauw en Hardenveld). Achter de Leeszaal, in de Kapelaan Berixstraat, verrees het voormalige Volks- en Schoolbad (1922, J. Wiolders). Het Tempsplein werd in 1931 afgerond met de bouw van de Nederlands-hervormde kerk van de gebroeders J. en Th. Stuivenga.

Beide pleinen werden ingericht met plantsoenen. Het plantsoen op het Tempsplein kreeg in 1924 een monumentaal Heilig Hartbeeld op een gemetselde sokkel.

Het De Hesselleplein werd een rechthoekig plein met straten die uitkomen in de hoeken. Het Tempsplein daarentegen kreeg gesloten hoeken. Niet iedereen was daar gelukkig mee, omdat deze gesloten hoeken tot 'bijna onoverkomelijke moeilijkheden bij de planindeling' leidden, aldus het architectenduo Pauw en Hardenveld, dat opdracht had gekregen om een hoek van het plein in te vullen met een woonblok. Zij spraken zelf over 'een plein zoals deze helaas in de moderne bebouwingsplannen zeer veel worden gevonden'. Overigens zijn zij in hun opzet geslaagd, want hun bouwblok (Tempsplein 18-22, 1927) is inmiddels rijksmonument.

Ook onderdeel van het uitbreidingsplan is de huidige Laan van Hövell tot Westerflier, oorspronkelijk ontworpen als Vredestraat. Deze loopt van het Tempsplein in zuidelijke richting naar de Ruys van Beerenbroucklaan, die nu de functie heeft van de door Stuyt aanvankelijk geprojecteerde Ceintuurbaan. Langs de Laan van Hövell tot Westerflier verrezen in de jaren twintig monumentale woningen in Amsterdamse School-stijl. Centraal in de laan ligt de 'derde square' van het uitbreidingsplan, met een (voormalige) ULO-school in functionele stijl van de Heerlense architect F. Peutz (1931).

Latere ontwikkelingen

De bouwblokken rond de pleinen en de daarop uitkomende straten werden grotendeels in de jaren twintig en begin jaren dertig gerealiseerd. De gerealiseerde bebouwing is hier gemiddeld van bijzonder hoge kwaliteit. Het gezicht telt een relatief groot aantal objecten, die tot rijksmonument zijn verheven. De invulling 'achter' de pleinen vond ook grotendeels in deze periode plaats, maar is van aanzienlijk mindere kwaliteit. Sommige lege plekken - zoals in de Deken Nicolayestraat - werden pas na WO II bebouwd.

Op het terrein tussen het Tempsplein en De Hesselleplein werden in 1941 de fundamenteën blootgelegd van een badhuis van de Romeinse nederzetting Corriovallum uit de 2^e eeuw na Christus. Deze nederzetting lag op het kruispunt van de Romeinse heerbanen Tongeren-Keulen en Xanten-Aken. In 1978 werd op deze plek het Thermenmuseum gebouwd naar ontwerp van P. en J. Peutz.

Een blok woningen in de noordwesthoek van het Tempsplein is inmiddels gesloopt en vervangen door een appartementenblok in modern zakelijke stijl. In de jaren negentig kwam de ambachtschool aan het De Hesselleplein leeg te staan. In 1996 brandde het monumentale gebouw vrijwel volledig uit.

De buitengevel is in de jaren daarna in oorspronkelijke staat hersteld, het binnenwerk is geheel opnieuw opgetrokken uit gewapend beton. Het gebouw kreeg aan de achterzijde een hedendaagse uitbreiding in glas en beton. Het gebouw is nu in gebruik als kantoorruimte van een zorginstelling. Een belangrijke ontwikkeling van de laatste jaren is de 'verkantorisering' rond de pleinen: steeds meer herenhuizen verliezen hun woonfunctie en krijgen een kantoorfunctie.

HUIDIG RUIMTELIJK KARAKTER

Het beschermd stadsgezicht wordt gedomineerd door de twee stadspaleispleinen Tempsplein en De Hesselleplein, waar een aantal straten op uitkomt (*zie kaart 5*). De pleinen hebben een verschillend karakter en zijn met elkaar verbonden door een zichtas (Deken Nicolayestraat), die aan beide zijden wordt afgesloten door een markant gebouw. De panden bestaan hoofdzakelijk uit gesloten bouwblokken, waarin woningen zijn ondergebracht en diverse openbare functies, zoals een bibliotheek of een school.

Het Tempsplein heeft een open karakter: het is vierkant en symmetrisch van aanleg met een plantsoen en een Heilig Hartbeeld in het midden. De bebouwing van het plein bestaat uit gesloten bouwblokken met herenhuizen van verschillende architecten. De moderne nieuwbouw in de noordwesthoek is aangepast aan het volume van de aangrenzende bouwblokken. De Nederlands-hervormde kerk is vrijstaand, evenals de voormalige Openbare Leeszaal, waarin nu appartementen zijn verwezenlijkt.

De bebouwing wordt voortgezet in de vier straten die op het plein uitkomen: de Raadhuisstraat, de Kapelaan Berixstraat, waar zich het voormalige badhuis en het Groene kruisgebouw bevinden, de Dominee Jongeneelstraat en de Deken Nicolayestraat. Deze laatste straat vormt de verbinding met het Burgemeester De Hesselleplein, maar biedt ten oosten van de Kruisstraat een mistroostige aanblik (parkeerplaats, achterzijde van Thermenmuseum en rommelige bouw uit jaren vijftig/zestig).

Het Burgemeester De Hesselleplein is rechthoekig, eveneens symmetrisch van aanleg en omgeven door bomenrijen. De Deken Nicolayestraat eindigt op een lange zijde van het plein, waar aan de overzijde de voormalige Ambacht- en Mijschool is gelegen. Het imposante gebouw wordt vooral gekenmerkt door de gevels met gele speklagen, die uit lokale mergelsteen bestaan.

De speklagen zien we terug in de gevel van de voormalige directeurswoning (nummer 25) aan de oostzijde van het plein. De bebouwing rond het plein bestaat uit gesloten bouwblokken, die zich voortzetten in de op het plein uitkomende straten.

Achter de voormalige ambachtschool, omgeven door een parkeerplaats en kantoorgebouwen van het ABP, ligt het restant van de zogenaamde Dinger-tuin, die in 1911 werd aangelegd bij de villa van de directeur van de Staatsmij-nen, A.E. Dinger.

Vanaf het Tempsplein loopt de Dominee Jongeneelstraat over in de Laan van Hövell tot Westerflief. Dit is een statige woonstraat met aan beide zijden monumentale woonblokken, een voormalig kerkgebouw (nu dansschool) en in het midden van de straat een verbreding, waaraan de voormalige jongens-ULO, in functionele stijl van F. Peutz, een markante rol vervult. De school heeft nu een kantoorfunctie.

De bebouwing aan de rondom dit gebied liggende Nobelstraat, Kruisstraat, Coriovallumstraat, Dr. Poelsstraat, en Raadhuisplein bestaat grotendeels uit gesloten bouwblokken uit de periode 1920-1940, deels later, maar is van min-dere kwaliteit.

Binnen het stadsgezicht neemt het Thermenmuseum uit 1978, dat onder an-dere de blootgelegde fundamente van het Romeinse badhuis en het gemeen-tearchief herbergt, door schaal en materiaalgebruik (glas, metaal en natuur-steen) een aparte plek in.

BEGRENZING

Coriovallumstraat - Dr. Poelsstraat tot en met huisnummer 11. Achterzijde van de percelen van de Kapelaan Berixstraat. Nobelstraat (Dr. Poelshuis) - Laan van Hövell tot Westerflief.

De begrenzing doorsnijdt de Nobelstraat tussen de huisnummers 42 en 40. Loopt vervolgens aan de achterzijde van de percelen van de Jongeneelstraat (even); doorsnijdt de Kruisstraat bij nummer 65 en nummer 52 en 54.

Loopt verder achter de percelen van de Ambachtstraat en het Burgemeester De Hesseleplein (22 t/m 30), Hamerstraat - achterzijde voormalige LTS, Huis Dinger. Ten slotte doorsnijdt de begrenzing van het beschermd stadsgezicht de Ververstraat bij huisnummer 10 en sluit via de achterzijde van de percelen Ververstraat 2 t/m 8, Burgemeester De Hesseleplein en Schoolstraat weer aan op de Coriovallumstraat.

De exacte begrenzing is aangegeven op de bijgevoegde begrenzingskaart, MSP/58/03.

WAARDERING

Het beschermd stadsgezicht Tempsplein e.o. is van bijzondere waarde als voorbeeld van een vroeg 20^e-eeuwse stedelijke uitbreiding, in relatie met de ontwikkeling van Heerlen als centrum van de mijnindustrie. Het gezicht is van waarde door zijn bijzondere stedenbouwkundige, cultuurhistorische en esthetische kwaliteiten, door de gaafheid van de oorspronkelijke historisch-ruimtelijke structuur en vanwege de zeldzaamheid van de verschijningsvorm.

NADERE TYPERING VAN TE BESCHERMEN WAARDEN

Het beschermd stadsgezicht Tempsplein e.o. is:

- van bijzondere cultuurhistorische waarde als uitdrukking van de sociaal-economische ontwikkeling van Heerlen ten gevolge van de mijnbouw en vanwege het pionierskarakter als eerste uitbreidingsplan van Heerlen;
- van groot belang vanwege de hoogwaardige ruimtelijke, esthetische en functionele kwaliteiten, op basis van een herkenbaar stedenbouwkundig concept en een hoogwaardige stedenbouwkundige invulling daarvan;
- van groot belang vanwege de hoogwaardige kwaliteit van de aanwezige bebouwing, de dichtheid aan gemeentelijke en rijksmonumenten, en hun groepering in relatie tot straten en pleinen;
- van groot belang voor de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en stedenbouw, vanwege de bijzondere samenhang van functies, open ruimten en groenvoorzieningen;
- is zeldzaam door de unieke verschijningsvorm in historisch-ruimtelijk, stedenbouwkundig en functioneel oogpunt, en vanwege de gave staat waarin de oorspronkelijke opzet bewaard is gebleven.

RECHTSGEVOLG VAN DE AANWIJZING

Ter effectivering van de aanwijzing van een beschermd stads- of dorpsgezicht moet ingevolge artikel 36 van de Monumentenwet 1988 een bestemmingsplan worden opgesteld. De toelichting op de aanwijzing kan daarbij voor wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen. Doel van de aanwijzing is de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de toekomstige ontwikkelingen binnen het gebied. De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te bieden voor een ruimtelijke ontwikkeling die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruikmaakt en daarop voortbouwt.

In het aanwijzingsbesluit is bepaald in welke mate de vigerende bestemmingsplannen aan het beschermingsvereiste voldoen.

BRONNEN

- Diverse auteurs, *Het Land van Herle 38-III*, Jan Stuyt-nummer. 1988.
- J.C.G.M. Jansen, *Heerlen: marktcentrum, mijnstad, agglomeratie*. Heerlen 1998.

Kaarten

1. Overzicht Oostelijke Mijnstreek, RDMZ 2002.
2. Circa 1918. Plattegrond der gemeente Heerlen. Schaal 1:20.000, uitgegeven 1919, heruitgave Land van Herle 1985.
3. Circa 1924. Bonnekaart nr. 763, verkend in 1912 en 1913. Gedeeltelijk herzien tot 1924. Uitgave 1925. Schaal: 1:25.000.
4. Circa 1935. Bonnekaart nr. 763, verkend in 1935. Uitgave 1937. Schaal: 1:25.000.
5. Oriëntatiekaart, RDMZ 2004.

COLOFON

Uitgave: Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist 2004

Onderzoek, tekst en kaartmateriaal:

- Provincie Limburg
- drs. K. Volkers
- RDMZ, A.C. Habets

Begrenzingskaart: RDMZ, drs. B.A.R.T. Broex

Foto omslag: RDMZ

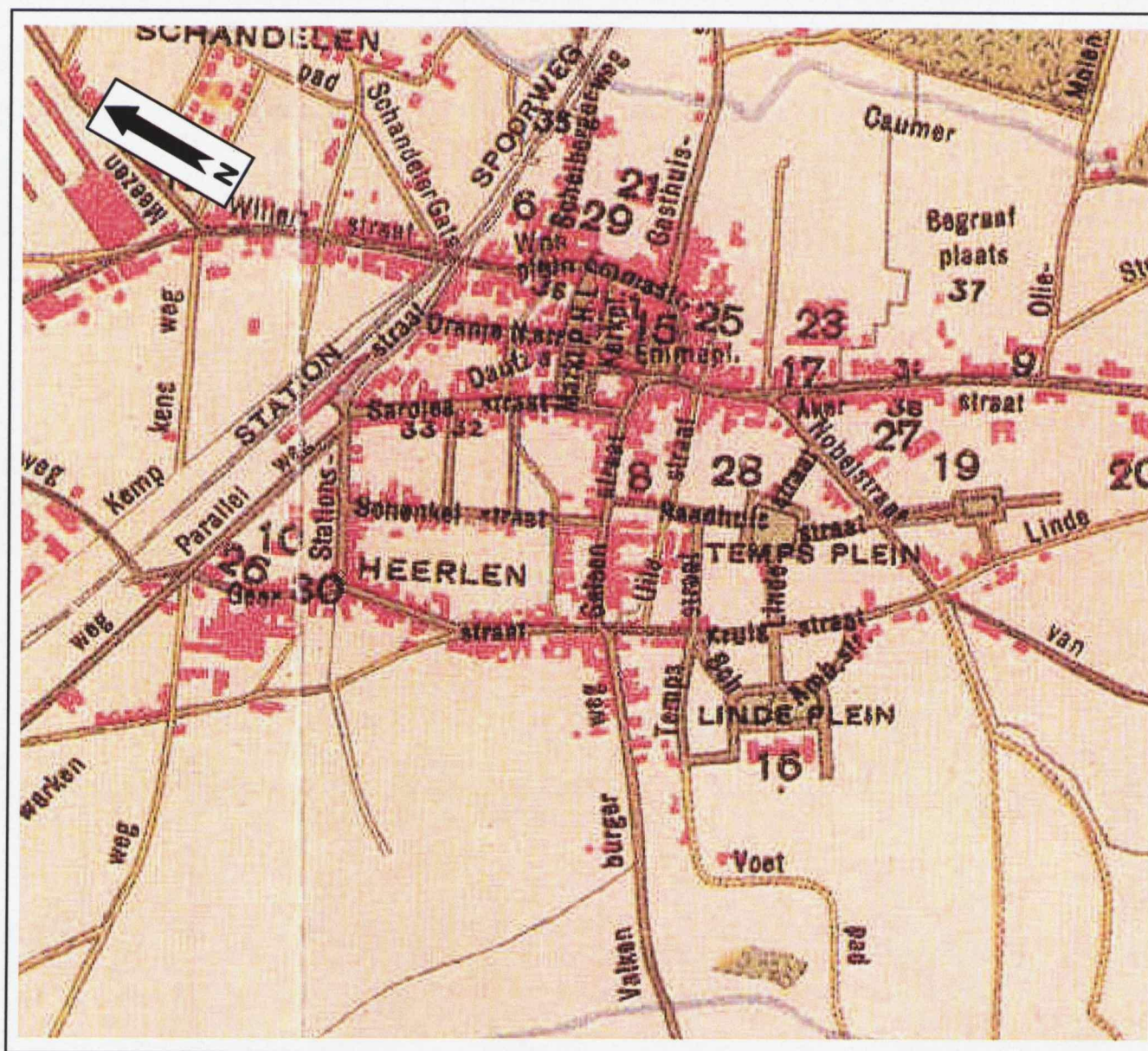
Redactie: RDMZ, drs. E.B. Manuel

PRODUCTIE

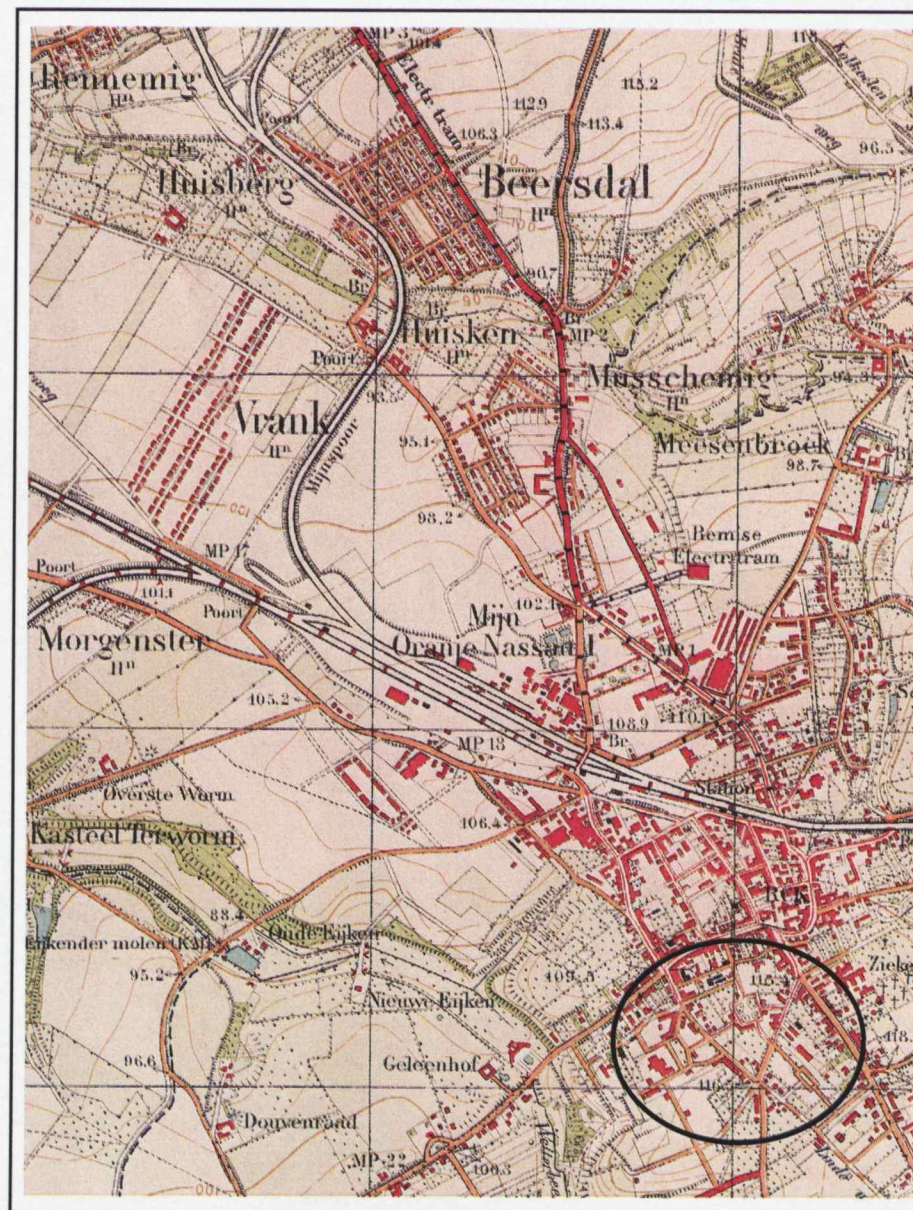
RDMZ, Zeist/Pure Digital Copycenter, Doorn

BIJLAGEN

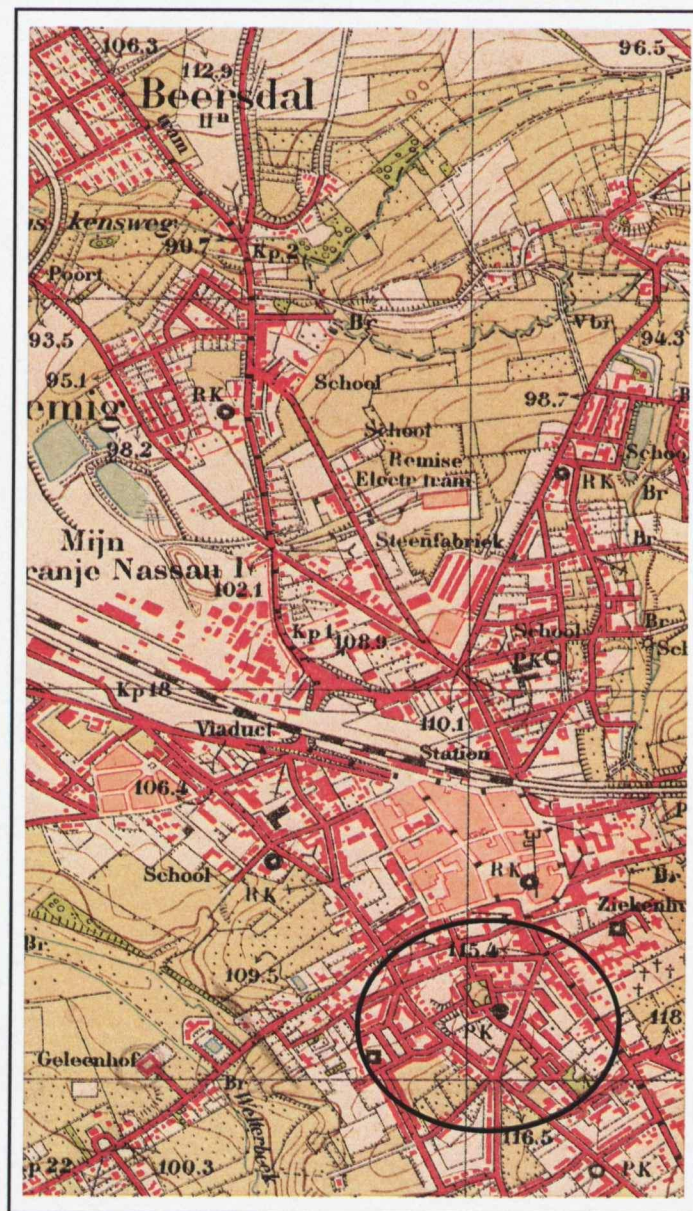
1. Overzicht Oostelijke Mijnstreek.
2. Circa 1918.
3. Circa 1924.
4. Circa 1935.
5. Oriëntatiekaart.

Kaart 2 Circa 1918. Plattegrond der gemeente Heerlen.

Kaart 3 Circa 1924. De wegen en pleinstructuur zijn aangelegd, bebouwing volgt gestaag.

Kaart 4 Circa 1935. De bebouwing neemt toe.

Legenda

- grens beschermd stadsgezicht
- 1 voormalige LTS
- 2 Nederlands-hervormde kerk
- 3 Thermenmuseum

0 125 250 375 500 m

Topografische ondergrond
© Topografische Dienst Kadaster, Emmen, 2001

© RDMZ, RIV/BB
1 juli 2004

RIJKSDIENST VOOR DE MONUMENTENZORG

